

handelingen van voorgangers). Uit een historisch overzicht van J. J. Vis blijkt, dat de vraag of op een bepaald ministerie een staatssecretaris wordt benoemd, in de praktijk niet beantwoord wordt door de betrokken minister maar vooral door de partijen in het formatieproces. F. de Vries gaat in op het functioneren van de Eerste Kamer in relatie tot de ministeriële verantwoordelijkheid. Het buitenlands beleid staat centraal in de bijdrage van H. G. Hoogers en N. Y. Del Grosso, waarbij zij voorde periode na 1945 de aandacht vooral concentreren op de verantwoordelijkheid voor het Europese beleid. De relatie tussen de ministeriële verantwoordelijkheid en het parlementair inlichtingenrecht wordt behandeld door G. Visscher.

Bij het belichten van het onderwerp vanuit hun specifieke invalshoek is de auteurs volgens het voorwoord van de redacteur bewust een ruime vrijheid gelaten voor eigen accenten en keuzes. Daarmee krijgt de lezer zeker een rijk geschakeerd beeld van dit boeiende onderwerp. Toch zou deze bundel naar mijn mening nog hebben kunnen winnen bij een strakkere compositie. Dat geldt ook voorde historische aspecten. Deze krijgen zoals gezegd tamelijk veel aandacht in deze vooral juridisch gerichte bundel, maar de historische onderdelen in de verschillende bijdragen zijn vaak nogal fragmentarisch, terwijl er verschillende overlappingsen voorkomen. Bovendien is de geschiedenis op hoofdlijnen in het eerste hoofdstuk onvolledig. Hoewel Dolle voor dit onderwerp vier belangrijke tijdvakken onderscheidt, te weten 1814-1840, 1840-1848, 1848-1917 en de periode sinds 1917, legt hij vervolgens alle nadruk op de eerste drie fasen, en breekt hij zijn verhandeling eigenlijk bij 1868 af. Daardoor komt ook niet uit de verf waarom het jaar 1917 een hoofdmoment vormt voor dit onderwerp.

In de bundel had ook meer aandacht geschonken kunnen worden aan de bredere maatschappelijke context. Daarbij had tevens op meer systematische wijze recht kunnen worden gedaan aan de periode na 1868. Heel concreet mis ik in de bundel een afzonderlijk hoofdstuk over de parlementaire enquêtes en onderzoeken in het laatste decennium. Door deze onderzoeken is de discussie over de ministeriële verantwoordelijkheid nieuw leven ingeblazen, in samenwerking met wijzigingen in de opvattingen over het vermogen van de staat om maatschappij en economie te sturen. Ten slotte merk ik op, dat in de bundel helaas een zaken- en personenregister ontbreekt, hetgeendebruikbaarheid van deze bundel met wetenschappelijke verhandelingen beperkt.

J. K. T. Postma

E. B. Locher-Scholten, *Sumatraans sultanaat en koloniale staat. De relatie Djambi-Batavia (1830-1907) en het Nederlandse imperialisme* (Verhandelingen van het Koninklijk instituut voor taal-, land- en volkenkunde CLXI; Leiden: KITLV uitgeverij, 1994, xii + 368 blz., f50,-, ISBN 90 6718 068 8).

Het proces van de verkenning en in bezit neming van de buiten-Europese wereld door Europeanen is dikwijls vergeleken met het geleidelijk intekenen van witte plekken op de landkaart. Expansiegeschiedenis is dan ook een dankbaar thema voor historische atlassen. Instructiever dan welke beschrijving ook tonen kaarten de gespreidheid en de ongelijktijdigheid van het expansieproces. Die kenmerken zijn eveneens van toepassing op het patroon van de Nederlandse gezagsvestiging in Indonesië. Naast de vroegst veroverde gebieden en de meer recente negentiende-eeuwse aanwinsten onttrokken aan het begin van de twintigste eeuw verschillende perifere gebieden zich nog aan daadwerkelijk koloniaal gezag. Een van die gebieden was Djambi, een uitgestrekt maar minder bekend sultanaat aan de oostkust van Sumatra. Wegens gebrek aan bronnen is over de geschiedenis van Djambi weinig geschreven.

Over de duistere geschiedenis van dit 'onbetekenend' Sumatraans sultanaat heeft Elsbeth Locher-Scholten een belangwekkende studie het licht doen zien. De ondertitel van het boek omschrijft kernachtig het centrale thema. Omdat het gemis aan schriftelijke bronnen een eigenlijke geschiedenis van het gebied 'van binnen uit' niet toelaat, spitst de monografie zich toe op de betrekkingen tussen Djambi en Batavia. Deze inperking heeft een veelomvattende studie opgeleverd.

De lengte-doorsnede vormt een beschrijving van de transformatie van prekoloniale via koloniale naar nationale staat. De jaren 1830-1907 vormen de kern van het betoog, maar in een nabeschouwing schetst de auteur enkele grillige doorgaande lijnen tot aan de onafhankelijkheid. Ook in de breedte biedt het boek meer dan de titel aangeeft. Het gebeuren — of niet-gebeuren — in Djambi wordt voortdurend gezien in het kader van ontwikkelingen die zich elders op Sumatra en in de archipel voltrokken. Vergelijkingen met het verloop van het expansieproces in andere delen van Nederlands-Indië zijn verhelderend voor het begrip van het gebeuren in dit afgelegen gewest als van het Nederlandse imperialisme in zijn geheel. Diepgang ontleent deze studie over Djambi aan de wisselwerking tussen het theoretisch kader en het bronnenonderzoek. In het eerste hoofdstuk worden thematiek en theorievorming van het imperialisme op voorbeeldige wijze in kaart gebracht. Voorde analyse en interpretatie van het 'geval' Djambi hebben drie discussiepunten als leidraad gediend: de economische versus de algemeen-politieke verklarende modellen; het probleem van continuïteit versus discontinuïteit van het expansieproces; en tenslotte de 'europacentrische' versus de 'periferistische' visies. Aan de hand van deze polariteiten geeft de auteur een kernachtige samenvatting van de recente Nederlandse historiografische discussies.

De waarde van dit concentrische onderzoeksprogramma kan worden samengevat in drie punten: de geschiedenis van Djambi, van de Nederlandse expansie en de imperialisme-theorie.

Wat betreft de geschiedenis van Djambi is de auteur erin geslaagd tot dusverre vrij kleurloze en schimmige figuranten van de koloniale geschiedenis als de Djambische sultans en hun relaties levendig te beschrijven als gestalten van de Djambische en Indonesische geschiedenis, met een scherpe blik voor hun belangen en belangentegenstellingen. Een knappe prestatie die berust op grondige en genuanceerde bestudering van koloniale bronnen; deze lijken zich daartoe nauwelijks te lenen, niet het minst vanwege het vermijdingsgedrag dat zo kenmerkend was voor de Djambische reactie op het Nederlandse binnendringen. Andere aandachtspunten zijn het grote belang van het sluiten van politieke contracten en de gevolgen van het optreden van avonturiers (Gibson), van wetenschappelijke expedities en van de verscheidenheid in de opvattingen en het persoonlijk optreden van Europese bestuursambtenaren.

De bijdrage aan de expansie-geschiedenis bestaat vooral in een vergelijking van de ontwikkelingen en de motieven voor ingrijpen in het laatste kwart van de negentiende eeuw. Een twaalfstal 'gevallen' worden vergeleken in termen van (dis)continuïteit, crisis in de periferie, het initiatief tot ingrijpen, alsmede de verschillende drijfveren (met name het internationaal-politieke, het economische, het ethische en het gezagsmotief). Ook al blijkt crisis in de periferie een vaste omstandigheid en gezagshandhaving een bijna steeds aanwezig motief, toch springt vooral de verscheidenheid aan expansiepatronen in het oog. Maar terecht merkt de auteur op dat verschillen in motieven ondergeschikt waren aan de overeenkomsten in het optreden. Zij kan daarom aannemelijk maken dat ook de Nederlandse expansie in Djambi onderdeel vormde van het meer algemene proces van koloniale staatsvorming. Daarmee sluit deze studie aan bij recente studies vanuit dit perspectief.

De bijdrage aan de theorievorming bestaat niet in het toevoegen van nieuwe inzichten, maar in het toetsen en combineren van bestaande opvattingen. Hier toont Locher-Scholten haar

meesterschap in synthese. Deze wordt gekenmerkt door nuance en evenwicht. Evenwicht omdat alle belangrijke opvattingen daarin worden opgenomen en met elkaar in verband gebracht. Nuance omdat omschrijvingen van motieven worden geherformuleerd, en accenten worden gelegd als het gaat om hun relatieve belang.

De beeldspraak van het invullen van steeds meer witte plekken op de kaart lijkt ook van toepassing op de geschiedschrijving van de expansie. De meeste studies van het imperialisme zijn gewijd aan de gebieden die het eerst werden onderworpen en dus het langst werden bestuurd. Met deze studie over Djambi is ook de onderwerping van een van de meest afgelegen buitengewesten in kaart gebracht. De vergelijking tussen proces en historiografie kan nog verder worden doorgetrokken. Zoals de inlijving van Djambi een van de slotakkoorden vormde van de Nederlandse expansiemars, zo vormt deze studie over Djambi een afronding van een kwart eeuw Nederlandse imperialisme-studies, in die voege dat nieuwe studies in termen van de traditionele vraag naar factoren, actoren en drijfveren in het imperialisme vermoedelijk weinig wezenlijk andere inzichten zullen opleveren. De fraaie afronding van deze reeks imperialisme-studies maakt de weg vrij voor nieuw onderzoek met nieuwe vragen, begrippen en bronnen. In dit onderzoek zullen niet langer de oorzaken maar de lange termijn gevolgen van het imperialisme centraal moeten staan.

J. N. F. N. à Campo

A. Smolar-Meynart, e. a., *La place des martyrs*, B. D'Hainaut-Zveny, ed. (Brussel: CFC-éditions, 1994, 327 blz., ISBN 2 930018 00 3).

Pal in het commerciële en administratieve centrum van de stad Brussel ligt het rustige Martelarenplein. Brusselaars kennen het goed en vertoeven graag op het grote, rechthoekige plein. Zij genieten ervan de kalmte en de relatieve stilte, maar mopperen over de belabberde staat van de neo-klassieke gebouwen rond net-plein. Dat laatstekunnen zij nu achterwege laten: de gebouwen worden gerenoveerd. Dit boek werd gepubliceerd naar aanleiding van de bijna voltooide werken. Het brengt de geschiedenis van een plein. Het betreft hier niet zomaar een pleintje: het gaat om het eerste in neo-klassieke stijl gebouwde plein in Brussel, dat werd opgetrokken na (architectonisch) ingrijpen van de stadsmagistraat en dat na 1830 een symbool werd van de Belgische onafhankelijkheid en identiteit.

Architecten, fotografen, historici en kunsthistorici (velen verbonden aan de *Université Libre de Bruxelles*) schreven artikelen over het Martelarenplein en zijn omgeving. In haar inleiding verschaft B. D'Hainaut-Zveny een theoretisch kader, waarin zij peilt naar het belang van monumenten — in de ruime zin van het woord — in het (stedelijk) landschap. Terecht noteert zij dat monumenten meer zijn dan historische, architecturale of didactische artefacten omdat zij ook filosofische en gevoelsmatige waarden bezitten. Uit deze vaststelling volgt dat er nieuwe selectiecriteria met het oog op het behoud moeten worden aangelegd. Deze inleiding raakt onmiddellijk de gevoelige materie van conservatie en hergebruik, die in België en zeker in Brussel nog delicaat mag worden genoemd dan elders in West-Europa. Hoofdstuk VII ('Le classement des immeubles') van de hand van V.-G. Martiny rakelt de langdurige, moeilijke beschermingsprocedure op, waaruit blijkt dat veel tijd en geld verloren gingen wegens communautaire perikelen.

Het boek is chronologisch opgebouwd. A. Smolar-Meynart opent met een bijdrage over de geschiedenis van de wijk waar in 1775 het Sint-Michielsplein (dat na de onafhankelijkheid van